

رزاقی، مریم؛ مطهری‌نژاد، حسین و لسانی، مهدی (۱۳۹۷). نقش اثربخشی
مدرسه در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان.
جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۵(۱۱)، ۲۷۹-۲۵۳.

نقش اثربخشی مدرسه در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان

مریم رزاقی^۱، حسین مطهری‌نژاد^۲ و مهدی لسانی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۲/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۹/۱۵

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی نقش اثربخشی مدرسه در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان انجام شد. برای این منظور، ۲۶۰ نفر از معلمان دبیرستان‌های دخترانه ناحیه دو شهر کرمان به شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند که به دو پرسشنامه اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی پاسخ دادند. برای تعیین پایایی پرسشنامه‌ها از آلفای کرونباخ استفاده شد که به ترتیب ۰/۹۱ و ۰/۹۰ برآورد گردید و روایی پرسشنامه‌ها با استفاده از روایی محتوا و تحلیل عاملی تأیید شدند. یافته‌ها نشان داد که بین اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. همچنین تمامی شش مؤلفه؛ (۱) سنجش یادگیری، (۲) رهبری مدرسه و کلاس، (۳) مشارکت دانش‌آموزان، (۴) برنامه درسی، تدریس و یادگیری، (۵) برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی و (۶) ارتباط خانه، مدرسه و جامعه با توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان رابطه مثبت و معنادار دارند. نتایج تحلیل رگرسیون بیانگر آن بود که از بین مؤلفه‌های اثربخشی مدرسه؛ (۱) ارتباط مدرسه، خانه و جامعه، (۲) مشارکت دانش‌آموزان، (۳) برنامه درسی، تدریس و یادگیری و (۴) برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی به ترتیب بیشترین توانایی را در پیش‌بینی توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دارند ($R^2 = 0/45$). سرانجام، نتیجه‌گیری شد که مدارس نقش مهمی در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دارند.

کلیدواژه‌ها: اثربخشی؛ اثربخشی مدرسه؛ آموزش شهروندی؛ توسعه شایستگی‌های شهروندی.

۱- کارشناس ارشد برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، razzaghmaryam@gmail.com

۲- استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه شهید باهنر کرمان (نویسنده مسئول)، hmotahhari@uk.ac.ir

۳- دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، mlesani@uk.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسأله

توجه جدی به امر آموزش و پرورش از اهداف کلیدی و مهم دولت‌ها محسوب می‌شود. نظام آموزشی اثربخش و کارا، نظامی است که با اهداف و نیازهای واقعی جامعه تناسب داشته باشد و توانایی آماده‌سازی نسل جوان و پرورش مهارت‌هایی از جمله مهارت‌های شهروندی برای نیل به اهداف موردنظر را دارا باشد (تیموری نژاد، ۱۳۹۲). شایستگی‌های شهروندی یکی از ضروریات مهم در جامعه پیچیده امروزی است. شهروند مطلوب برای جامعه در حال تحول، شهروندی است که از دانش، نگرش، مهارت و تفکر مطلوب شهروندی برخوردار باشد (قلتاش و دیگران، ۱۳۹۲). آموزش و پرورش اگر بخواهد به هویت ملی و مهارت‌های شهروندی کودکان و نوجوانان اعتلا بخشد، باید آنان را برای زندگی در عصر جهانی‌شدن آماده کند، غفلت از این وظیفه مهم نه تنها باعث فقر هویتی و مهارتی گروه‌های وسیع از دانش‌آموزان خواهد شد بلکه زمینه جذب بی‌رویه گروه‌های وسیع دیگری از آنان به فرهنگ و سبک زندگی بیگانه را نیز فراهم خواهد آورد. توسعه و ارتقای مهارت‌های شهروندی فعال نیازمند طراحی دقیق فرصت‌ها و فعالیت‌های شهروندی در برنامه مدارس و اجرای شایسته آن است. افزون بر این، مدارس باید فرصت‌های مشارکت و تعامل را برای یادگیرندگان در جای جای مدرسه فراهم سازند (قلتاش، ۱۳۹۱).

تربیت شهروندی و آموزش مهارت‌های شهروندی می‌تواند زمینه‌ساز آسایش و رفاه مردم کشور شود و سبب ایجاد مشارکت اجتماعی، رشد و توسعه اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، ارتقای سطح دانش افراد، آشنایی با قوانین و قواعد و غیره در سطح جامعه بین‌المللی شود (کارن و جیمز، ۲۰۰۵). بنابراین، لازم است که دانش‌آموزان در مدارس به‌منظور ساخت یک جامعه دموکراتیک و عادلانه در زمینه مهارت‌هایی نظیر احترام متقابل، مسئولیت‌پذیری و حل مسالمت-آمیز منازعات، آموزش شهروندی ببینند (سلما، ۲۰۰۵).

مدرسه کانال و مجرای مؤثر برای انتقال مجموعه‌ای از دانش‌ها، مهارت‌ها، ارزش‌ها و باورهای خاص اجتماعی است. مدرسه باید فرصت‌هایی را برای فراگیران تدارک ببیند تا بتوانند ارزش‌ها و باورهای مختلف را از دیدگاه‌های متفاوت مورد آزمون قرار دهند، اینکه شهروندان بتوانند از نقش خود آگاهی یافته و به آن ارج نهند و نیز مشارکتی فعال در مصالح ملی داشته باشند. شهروندی امری نیست که بعد از فراغت از مدرسه اتفاق بیفتد، بلکه در رفتارها و تعاملات روزانه آموخته‌شده و تمرین می‌شود و بهترین مکان برای تمرین شهروندی، مدرسه است. به‌عبارت‌دیگر،

1- Karen & James

2- Salema

مسئولیت اصلی پرورش، تقویت و توسعه ارزش‌ها و مهارت‌های شهروندی بر دوش مدرسه است که باید به‌گونه‌ای عملی و در جریان ارتباط‌های دانش‌آموزان با یکدیگر و با سایر افراد و گروه‌ها، از آنان شهروندانی فعال و مسئول بسازد (طالبزاده نوبریان و دیگران، ۱۳۹۱).

آنچه می‌تواند رسالت و فلسفه اصلی شکل‌گیری و توسعه مدارس را در دوران کنونی توجیه کند، تربیت شهروندی و پرورش مهارت‌های شهروندی است، یعنی عمل کردن مدارس به‌عنوان مدرسه زندگی (یونسکو^۱، ۲۰۰۴). برای اینکه مدارس بتوانند شایستگی‌های شهروندی را به‌عنوان یکی از هدف‌های اساسی نهاد آموزش و پرورش در دانش‌آموزان پرورش و توسعه دهند باید اثربخش باشند (دایکسترا و دیگران^۲، ۲۰۱۵)، زیرا مهمترین عاملی که می‌تواند بیانگر تحقق هدف‌ها باشد اثربخشی مدرسه است (سازمان آموزش و پرورش اُنتاریو^۳، ۲۰۱۳). در میان ارکان مختلف نهاد آموزش و پرورش، معلمان به‌عنوان رکن اصلی آموزش و پرورش نقش تعیین‌کننده‌ای در اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های دانش‌آموزان دارند (استون و دیگران^۴، ۲۰۰۷). بنابراین، دیدگاه معلمان در خصوص میزان اثربخش بودن مدارس و همچنین میزان برخورداری دانش‌آموزان از شایستگی‌های شهروندی می‌تواند به تبیین نقش مدارس و اثربخشی بودن آنها در توسعه شایستگی‌های دانش‌آموزان به‌ویژه شایستگی‌های شهروندی کمک شایانی نماید. در این راستا، پژوهش حاضر با هدف تعیین نقش اثربخشی مدرسه در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان انجام شده است.

۲- پیشینه پژوهش

۲-۱- پژوهش‌های تجربی

ریزالن و دیگران^۵ (۲۰۰۳)، در پژوهشی تحت عنوان برنامه درسی در مدارس فیلیپین در رابطه با توسعه شایستگی‌های شهروندی نشان دادند که دانش‌آموزان نیازمند دانش، نگرش و مهارت لازم برای سازگاری با تغییرات جامعه و چالش‌های آینده هستند. نتایج پژوهش جیمز^۶ (۲۰۰۳) نشان داد که به‌طور نسبی عملکرد اکثر نظام‌های آموزشی در رابطه با آموزش مهارت‌های

-
- 1- UNESCO
  - 2- Dijkstra et al.
  - 3- Ontario Ministry of Education
  - 4- Ston et al.
  - 5- Rizalyn et al.
  - 6- James

شهروندی پایین تر از حد انتظار است. در این خصوص، نتایج پژوهش نراقی و دیگران (۱۳۸۹) با عنوان بررسی مقایسه‌ای دیدگاه کارشناسان و معلمان شهر قزوین به لحاظ نارسایی‌های آموزش و تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی نشان داد که برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی پیرامون آموزش ابعاد تربیت شهروندی دارای کمبودها و نارسایی‌هایی است و از اینرو آسیب‌پذیر است. نتایج پژوهش حسینی‌مهر و دیگران (۱۳۹۰) نیز در بررسی مهارت‌های شهروندی موردنیاز دانش‌آموزان در برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی حاکی از وجود نیاز و آسیب‌پذیری در برنامه درسی فعلی دوره راهنمایی از لحاظ مهارت‌های تربیت شهروندی است و این نیاز در ابعاد فردی، فرهنگی و سیاسی نمود بیشتری دارد.

طالبزاده نوبریان و دیگران (۱۳۹۱) در پژوهشی تحت عنوان نقش برنامه درسی علوم اجتماعی در پرورش مهارت‌های شهروندی نشان دادند که شاخص‌های مربوط به مهارت‌های شهروندی از توجه بسیار کمی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی برخوردار است. همچنین نیکنامی و مدانلو (۱۳۸۷) پژوهشی تحت عنوان تعیین مؤلفه‌های آموزش شهروندی در دوره راهنمایی تحصیلی جهت ارائه یک چارچوب نظری مناسب انجام دادند که نتایج این پژوهش نشان داد بین میزان اهمیت هر یک از مؤلفه‌های آموزش شهروندی و میزان توجه به آنها در کتاب‌های درسی رابطه‌ای وجود ندارد.

نتایج پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که علاوه بر برنامه درسی، عوامل گوناگونی در مدرسه بر توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان تاثیر دارند. به عنوان نمونه؛ جوکار (۱۳۹۱) پژوهشی با عنوان تاثیر روش تدریس مشارکتی بر بهداشت روانی و مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان متوسطه شهر مرودشت انجام داد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که روش تدریس مشارکتی منجر به افزایش مهارت‌های شهروندی و بهداشت روانی دانش‌آموزان شده است. همچنین نتایج پژوهش ملازهی (۱۳۹۱) تحت عنوان تاثیر روش تدریس جیگ‌ساو بر مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان پایه دوم راهنمایی شهر ایرانشهر نشان داد که روش تدریس جیگ‌ساو بر رشد مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان تاثیر دارد.

شمس (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان بررسی تاثیر فعالیت‌های فوق برنامه بر مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان نشان داد که دانش‌آموزان که در فعالیت‌های فوق برنامه شرکت داشته‌اند از لحاظ قانون‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، اعتماد به نفس و مشارکت جویی در سطح بالاتری نسبت به دانش‌آموزانی که در این فعالیت‌ها شرکت نداشته‌اند، قرار دارند. نتایج پژوهش خوجم‌لی (۱۳۸۸) تحت عنوان چگونگی تربیت شهروندی از طریق برنامه‌های درسی پنهان در مدارس بیانگر این بود که شهروندی از خلال فعالیت‌های ورزشی، مشارکت در مباحث کلاس درس،

بحث‌های آزاد و گفتگوهای شفاهی، فضای باز و دموکراتیک کلاس درس آموزش داده می‌شود، بنابراین، برنامه درسی پنهان باعث افزایش مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان می‌شود. همچنین الیورینی و منگنلی^۱ (۲۰۱۱) پژوهشی با عنوان رابطه بین جو باز کلاس درس و دانش شهروندی دانش‌آموزان انجام دادند که نتایج آن نشان داد جو باز کلاس درس منجر به افزایش دانش شهروندی دانش‌آموزان می‌شود.

قلتاش و دیگران (۱۳۹۲) در بررسی میزان برخورداری دانش‌آموزان دختر پایه سوم متوسطه نظری از مهارت‌های شهروندی به این نتیجه دست یافتند که این دانش‌آموزان از مهارت‌های شهروندی در سطح بالایی برخوردار هستند. جیبرز و دیگران^۲ (۲۰۱۵) در پژوهشی تحت عنوان توسعه شایستگی‌های شهروندی نوجوانان هلندی نشان دادند که دانش شهروندی دانش‌آموزان رو به افزایش است اما مهارت‌ها و علایق اجتماعی و تفکر فکورانه دانش‌آموزان رو به کاهش است، شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دختر بیش از دانش‌آموزان پسر است و شایستگی‌های شهروندی در دوره متوسطه بیشتر از دوره‌های قبلی (ابتدایی و راهنمایی) توسعه می‌یابد. همچنین نتایج پژوهش دایکسترا و دیگران (۲۰۱۵) نشان داد که دختران در مقایسه با پسران از دانش و نگرش‌های شهروندی بالاتری برخوردار هستند.

در خصوص اثربخشی مدرسه، اکثر پژوهش‌های انجام شده وضعیت اثربخشی مدارس و نقش آنرا در یادگیری و موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان مورد مطالعه قرار داده‌اند. به عنوان نمونه، نیکنامی و مهدیان (۱۳۸۸) در پژوهشی تحت عنوان تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مدارس اثربخش و ارائه مدلی برای بهبود اثربخشی در مدارس کشور نشان دادند که میزان اثربخشی در مدارس متوسطه کمتر از سایر مقاطع است. حسنی و سامری (۱۳۸۹) در بررسی اثربخشی سازمانی مدارس ناحیه یک شهر ارومیه با استفاده از مدل پارسونز به این نتیجه دست یافتند که مدارس دخترانه اثربخش‌تر از مدارس پسرانه هستند. نتایج پژوهش دی‌مایر و دیگران^۳ (۲۰۱۰) در زمینه معیارهای اثربخشی در مطالعات اثربخشی مدرسه نشان داد که مدارس اثربخش متوجه موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان هستند و ویژگی‌های مدرسه بر پیشرفت دانش‌آموزان در ریاضیات و خواندن اثر می‌گذارد.

1- Alivernini & Manganeli

2- Geboers et al.

3- De Maeyer et al.

سمنس و دیگران^۱ (۱۹۹۵) در بررسی ویژگی‌های اصلی مدارس اثربخش نشان دادند که مدارس اثربخش علاوه بر شایستگی‌های شناختی (علمی) به شایستگی‌های اجتماعی/عاطفی دانش‌آموزان نیز اهمیت قائل هستند. در این رستا، فرآیند تدریس و یادگیری هدفمند، انتظارات بالا از دانش‌آموزان و رهبری حمایتی به ترتیب نقش اصلی را در اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های دانش‌آموزان بازی می‌کنند. نتایج پژوهش استون و دیگران (۲۰۰۷) تحت عنوان دوازده اقدام مشترک برای کسب موفقیت در اثربخش‌ترین مدارس ایالت تنسی^۲ نشان داد که موفقیت دانش‌آموزان در مدارس اثربخش به طور قابل ملاحظه‌ای بالاتر است و این مدارس در قبال آموزش دانش‌آموزان مسئولیت‌پذیرترند و معلمان‌شان از کیفیت بالاتری برخوردار هستند. دایکسترا و دیگران^۳ (۲۰۱۵) در بررسی عوامل مدرسه‌ای که بر توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان تاثیر می‌گذارند مدلی از اثربخشی مدرسه در ارتباط با نتایج شهروندی ارائه کردند که نتایج نشان داد کیفیت آموزشی مدرسه و تاکید مدرسه بر یادگیری مهارت‌های اجتماعی بر توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان تاثیر دارند.

سمنس و باکوم^۴ (۲۰۱۱) از طریق بررسی ادبیات در خصوص مدارس اثربخش به این نتیجه دست یافتند که آموزش به تنهایی نمی‌تواند معضلات اجتماعی را درمان کند بلکه مدرسه به عنوان یک عامل مهم اجرای سیاست‌های اجتماعی می‌تواند از طریق توسعه شایستگی‌های دانش‌آموزان به حل مسائل اجتماعی کمک کند.

۲-۲- پیشینه نظری

مفهوم شهروندی یکی از دیرپاترین مفاهیم سیاسی-اجتماعی است که از دوران یونان باستان تاکنون مورد توجه عده کثیری از متفکران سیاسی-اجتماعی قرار داشته است. به عنوان نمونه، آموزش شهروندی در کانون توجه جمهوریت افلاطون و سیاست ارسطو قرار دارد (حسینی مهر و دیگران، ۱۳۹۰). در ادبیات گسترده نظریه‌های شهروندی، هسته مشترک تعاریف ارائه‌شده از شهروندی به این شرح است: الف) نوعی پایگاه و نقش اجتماعی مدرن برای تمامی اعضای جامعه، ب) مجموعه به‌هم‌پیوسته‌ای از وظایف، حقوق، تکالیف و مسئولیت‌ها و تعهدات اجتماعی، سیاسی، حقوقی، اقتصادی و فرهنگی همگانی، برابر و یکسان، ج) احساس تعلق و عضویت اجتماعی مدرن

1- Sammons et al.

2-Tennessee

3- Dijkstra et al.

4- Bakkum

برای مشارکت جدی و فعالانه در جامعه و حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و د) برخورداری عادلانه و منصفانه تمامی اعضای جامعه از مزایا، منافع و امتیازات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی و فرهنگی فارغ از تعلق طبقاتی، نژادی، مذهبی و قومی (توسلی و حسینی نجاتی، ۱۳۸۳).

شایستگی شهروندی اشاره به دانستن این امر دارد که چگونه در یک جامعه دموکراتیک باهم در تعامل باشیم. برنامه شایستگی شهروندی به دنبال این است که شایستگی‌های شناختی، ارتباطی و عاطفی را همراه کسب دانش در مورد دولت و جامعه توسعه دهد. این باید بیشتر در ارتباط با هنجارها و مکانیزم‌هایی برای زندگی با یکدیگر باشد. بدین منظور آموزش مدنی باید بر اساس فعالیت‌ها نه صرفاً بر اساس بیان ایده فراهم شود (ترنر^۱، ۲۰۰۱). کشورهای اتحادیه اروپا این تعریف را برای شایستگی‌های شهروندی ارائه داده‌اند؛ شایستگی‌های شهروندی شامل دانش، مهارت‌ها، ارزش‌ها و نگرش‌های موردنیاز برای شهروندی فعال و انسجام اجتماعی می‌باشد. این تعریف بر دانش و احترام به حقوق بشر، دموکراسی، دانش در مورد امور تاریخی و جاری متمرکز است و همچنین بر تنوع و درک درست از تفاوت‌های قومی و مذهبی تأکید دارد (هاسکینز و مسچرینی^۲، ۲۰۰۹).

از دیدگاه بلامای^۳ (۱۹۹۳) شایستگی‌های شهروندی در سه دسته کلی قابل تشخیص است: شایستگی‌های مبتنی بر دانش و آگاهی، شایستگی‌هایی که با ارزش‌ها مرتبط می‌باشند و شایستگی‌هایی که با اقدام و عمل مرتبط هستند. در مدل شهروندی دموکراتیک تن‌دام و دیگران^۴ (۲۰۱۱)، توسعه شایستگی‌های شهروندی به عنوان یک هدف آموزشی محسوب می‌شود و شهروند خوب فردی است که ویژگی‌هایی مانند؛ الف) مهارت ارزیابی و انتقاد دیدگاه‌های مختلف، ب) تفکر در مورد مسائلی مانند عدالت و برابری، ج) مشارکت و د) پذیرفتن مسئولیت اجتماعی را داشته باشد. در این مدل، شایستگی‌های شهروندی و نشانگرهای آن به شرح زیر می‌باشند (تن‌دام و دیگران، ۲۰۱۳):

۱. دانش: آگاهی در مورد اصول دموکراسی، قوانین و مقررات اجتماعی، تفاوت‌های فرهنگی و روش‌های حل تعارض.

۲. نگرش: رعایت عدالت در جامعه، تعامل و مشارکت سازنده با دیگران، احترام به نظر دیگران

1- Turner

2- Hoskins & Mascherini

3- Bellamay

4- Ten Dam et al.

و نگرش مثبت به تفاوت‌ها.

۳. مهارت: توانایی بیان دیدگاه خود و گوش دادن به نظر دیگران، توانایی سازگاری با موقعیت‌های مختلف، توانایی رفتار مناسب در موقعیت‌های مختلف اجتماعی.

۴. تفکر: فکر کردن به مسائلی مانند دموکراسی، قدرت و ضعف، برابری و نابرابری حقوق، انسجام اجتماعی، تعارض گروه‌ها، محدودیت‌ها و مشارکت در برقراری عدالت اجتماعی، عوامل به وجود آمدن تعارض‌ها و چگونگی حل آنها و پیامدهای ناشی از تفاوت‌های بین افراد و فرهنگ‌های مختلف.

در یادگیری و توسعه شایستگی‌های شهروندی عوامل متعددی مانند والدین، دوستان، رسانه‌ها، جامعه و آموزش و پرورش نقش دارند. از خانواده می‌توان به‌عنوان یک منبع مهم برای یادگیری شایستگی‌های شهروندی یاد کرد. اما مدرسه نقش اصلی در زمینه یادگیری شایستگی شهروندی دانش‌آموزان دارد. مدرسه از طریق موضوع‌های برنامه درسی در راستای آموزش شهروندی، روش‌های مورد استفاده برای تدریس مباحث و روش‌ها و قوانین و مقررات مورد استفاده در کل مدرسه، شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مدارس نه تنها فرصتی برای یادگیری این شایستگی‌ها فراهم می‌کنند بلکه توانایی‌ها و ظرفیت‌های دانش‌آموزان را در این زمینه نیز توسعه می‌دهند (هاسکینز، ۲۰۱۱).

از آنجا که اثربخشی مدرسه بر میزان دستیابی به اهداف و مقاصد آموزشی تمرکز دارد (مشایخ، ۱۳۹۲)، توسعه شایستگی‌های شهروندی به عنوان یکی از هدف‌های نهاد آموزش و پرورش در مدارس اثربخش بهتر تحقق می‌یابد. اثربخشی مدرسه دلالت بر عملکرد و پیشرفت مدارس در جهت رسیدن به اهداف دارد (سازمان آموزش و پرورش آنتاریو، ۲۰۱۳). اثربخشی در سازمان‌های آموزشی یکی از مهم‌ترین مباحثی است که مدت‌هاست توجه صاحب‌نظران و مسؤولان سازمان‌های آموزشی را به خود مشغول داشته است. اکثر پژوهشگران و صاحب‌نظران بر آن بوده‌اند که به بررسی و تبیین شاخص‌ها و عوامل مرتبط با اثربخشی مدرسه بپردازند و گرایش مورد نظر را جنبش اثربخشی مدرسه می‌نامند. تاکنون در کشورهای مختلف صاحب‌نظران به بسط و گسترش مطالعات در زمینه اثربخش مدرسه پرداخته‌اند (وردیس و دیگران^۱، ۲۰۰۳). این مطالعات، مدارس اثربخش را مدرسه‌ای معرفی می‌کنند که برنامه‌های آموزشی را به‌طور موفقیت‌آمیزی برای یادگیری دانش‌آموزان به مرحله اجرا در می‌آورند. در این مدارس بیشترین فعالیت‌ها بر روی

عملیاتی کردن مفهوم یادگیری متمرکز می‌شود و همه عناصر و عوامل مسئول پذیرفته‌اند که یادگیری باکیفیت بالا را به‌عنوان مهم‌ترین هدف و وظیفه خود دنبال کنند (روزن^۱، ۲۰۰۵). ریزیت و کریمرز^۲ (۲۰۰۵) مشخصات مدارس اثربخش را در چهار بخش اصلی محتوا، سطح مدرسه، سطح کلاس درس و دانش‌آموزان دسته‌بندی می‌نمایند که تعامل عوامل چهارگانه، موجب اثربخشی سازمانی مدارس می‌گردند و بر اساس ملاک‌هایی مانند زمان، فرصت‌ها، کمیت و کیفیت مورد شناسایی قرار می‌گیرند. صاحب‌نظران با توجه به ویژگی‌های مدارس اثربخش مدل‌های تحلیلی مختلفی نظیر مدل فولتون^۳ (۲۰۰۵) و مدل مدارس اثربخش بر اساس ویژگی‌ها، نیازها و عوامل واسطه‌ای (واتکینز و دیگران^۴، ۲۰۰۷) ارائه داده‌اند.

در چارچوب اثربخشی مدرسه اُنتاریو، اثربخشی مدرسه شامل شش عامل مرتبط؛ ۱- سنجش یادگیری، ۲- رهبری مدرسه و کلاس، ۳- مشارکت دانش‌آموزان، ۴- برنامه درسی، آموزش یادگیری، ۵- برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی، و ۶- ارتباط خانه، مدرسه و جامعه است. در این مدل، دانش‌آموزان نقطه مرکز چارچوب هستند و دستاورد برتر این چارچوب انتظارات بالا برای یادگیری است و دستورالعمل‌ها و ارزیابی مناسب با توجه به نیازهای ویژه یادگیری ارائه می‌کند؛ بنابراین، بر یادگیری مبتنی بر شواهد به‌منظور پاسخگویی به نیازهای یادگیری هر دانش‌آموز متمرکز است. چارچوب مدرسه اثربخش تصویری از عملکرد هر دانش‌آموز و مدرسه ارائه می‌کند که باید همه کارکنان برای حفظ فرهنگ یادگیری همکاری و مشارکت فعال داشته باشند، روابط متقابل این عناصر به کیفیت یادگیری دانش‌آموزان کمک می‌کند. این مدل به‌عنوان بخش اصلی در فرآیند خودارزیابی در مدارس استفاده شده است و ابزاری است که از موفقیت دانش‌آموزان حمایت می‌کند. همچنین روشی را ارائه می‌کند که مربیان از موفقیت هر دانش‌آموز حمایت کنند و تعصبات تبعیض‌آمیز و موانع نظام را از بین ببرند (سازمان آموزش و پرورش اُنتاریو، ۲۰۱۳).

۲-۳- چارچوب نظری، مدل مفهومی و فرضیه‌ها

بررسی پیشینه پژوهش نشان داد که شایستگی‌های شهروندی تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارند و عناصر گوناگون مدرسه به نحوی در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان نقش دارند. بنابراین، در نظر گرفتن کلیت مدرسه و نقش جنبه‌های مختلف آن در توسعه

1- Rosen

2- Reezigt & Creemers

3- Fulton

4- Watkins et al.

شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان، دیدگاه ما را نسبت به عوامل موثر و مرتبط با توسعه شایستگی‌های شهروندی گسترش می‌دهد. از آنجا که در اثربخشی مدرسه جنبه‌های گوناگون یک موسسه آموزشی دیده می‌شود می‌توان اثربخشی مدرسه را به عنوان متغیری که در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان نقش دارد، در نظر گرفت. هر چند رابطه اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان به طور مستقیم مورد مطالعه قرار نگرفته است، اما همانطور که اثربخشی مدرسه در برگزیده جنبه‌های گوناگون یک موسسه آموزشی است، شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان در مدارس اثربخش‌تر بهتر پرورش و توسعه می‌یابند. زیرا اثربخشی مدرسه ناظر بر موفقیت دانش‌آموزان است و یکی از جنبه‌های اصلی موفقیت دانش‌آموزان در جوامع امروزی برخورداری از شایستگی‌های شهروندی است.

با توجه به اهمیت شایستگی‌های شهروندی و نقش اثربخشی مدرسه در توسعه این شایستگی‌ها، در این پژوهش جهت بررسی وضعیت اثربخشی مدارس از چارچوب اثربخشی مدرسه آنتاریو (سازمان آموزش و پرورش آنتاریو، ۲۰۱۳) و برای تعیین میزان برخورداری دانش‌آموزان از شایستگی‌های شهروندی از مدل شهروندی دموکراتیک تن‌دام و دیگران^۱ (۲۰۱۱) استفاده شد. در این راستا، مطابق مدل مفهومی (شکل ۱)، فرضیه‌های پژوهشی به شرح زیر مطرح شدند:

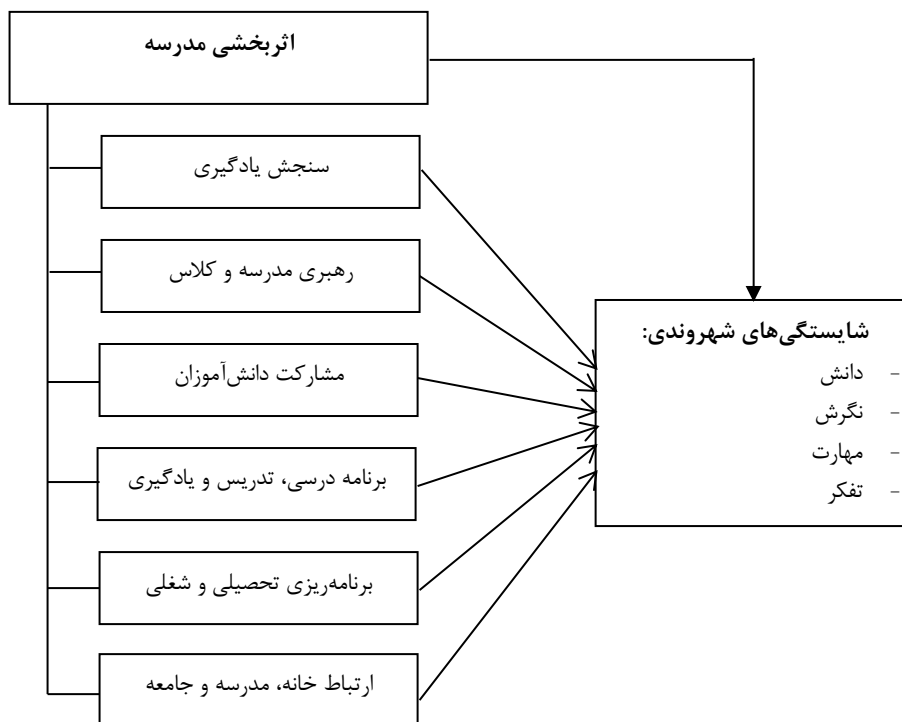
۱. از دیدگاه معلمان، میزان اثربخشی دبیرستان‌های دخترانه ناحیه دو شهر کرمان در حد متوسط است.

۲. از دیدگاه معلمان، میزان برخورداری دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های ناحیه دو شهر کرمان از شایستگی‌های شهروندی در حد متوسط است.

۳. بین اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های ناحیه دو شهر کرمان رابطه وجود دارد.

۴. بین مولفه‌های اثربخشی مدرسه (سنجش یادگیری؛ رهبری مدرسه و کلاس؛ مشارکت دانش‌آموزان؛ برنامه درسی، تدریس و یادگیری؛ برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی؛ و ارتباط خانه، مدرسه و جامعه) با توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های ناحیه دو شهر کرمان رابطه وجود دارد.

۵. بر اساس مؤلفه‌های اثربخشی مدرسه می‌توان شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های ناحیه دو شهر کرمان را پیش‌بینی کرد.

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

۳- روش تحقیق

این پژوهش به لحاظ هدف جزء تحقیقات کاربردی می‌باشد و به لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها جزء تحقیقات توصیفی از نوع همبستگی است که در آن به تحلیل رابطه بین متغیرها با یکدیگر پرداخته شده است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه معلمان دبیرستان‌های دخترانه ناحیه دو شهر کرمان به تعداد ۷۳۰ نفر بودند. جهت تعیین حجم نمونه با استفاده از جدول کرجسی و مورگان ۲۶۰ نفر به شیوه تصادفی ساده انتخاب گردید. از میان ۲۶۰ پرسش‌نامه توزیع شده تعداد ۳۰ عدد به‌طور ناقص تکمیل شده بودند، لذا تجزیه و تحلیل داده‌ها با ۲۳۰ پرسش‌نامه تکمیل شده، انجام شد. برای گردآوری داده‌ها از دو پرسشنامه به شرح زیر استفاده شد:

(۱) پرسشنامه اثربخشی مدرسه: پرسشنامه اثربخشی مدرسه مربوط به متغیر پیش‌بین پژوهش و با توجه به چارچوب اثربخشی مدرسه اُنتاریو (سازمان آموزش و پرورش اُنتاریو، ۲۰۱۳)

تنظیم شد. این پرسشنامه دارای شش مولفه و ۳۲ گویه می‌باشد که طیف پاسخگویی آن از کاملاً موافقم (۵) تا کاملاً مخالفم (۱) است. برای تعیین میزان پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار آن برای کل پرسشنامه ۰/۹۱ برآورد گردید. روایی محتوای این پرسشنامه از نظر متخصصان موضوع مورد تایید قرار گرفت. همچنین برای تعیین روایی سازه پرسشنامه شش مؤلفه‌ای اثربخشی مدرسه از روش تحلیل عاملی تاییدی مرتبه اول استفاده شد. نتایج نشان داد که مقدار $RSMEA=0/054$, $p=0/001$, $df=449$, $\chi^2=941/59$ است که حاکی از برازندگی قابل قبول مدل در جامعه است، حاصل تقسیم مجذور کای بر درجه آزادی (۲/۰۹) نیز برازش نسبی را نشان می‌دهد. همچنین به منظور تعیین مناسب بودن برازندگی مدل با داده‌ها از شاخص‌های برازندگی استفاده شد. نتایج نشان داد که شاخص نرم شده برازندگی^۱ $NFI=0/91$ ، شاخص نرم نشده برازندگی^۲ $NNFI=0/96$ و شاخص برازندگی تطبیقی^۳ $CFI=0/96$ است که نشان‌دهنده برازندگی مناسب مدل با داده‌هاست، بخصوص مقدار CFI که از دیدگاه مولر^۴ (۱۹۹۹) باید بالای ۰/۹ و از دیدگاه وستون و گورجر^۵ (۲۰۰۶) باید بالای ۰/۹۵ باشد تا مدل برازندگی مناسبی با داده‌ها داشته باشد زیرا تحت تأثیر حجم نمونه قرار نمی‌گیرد. همچنین جذر برآورد واریانس خطای تقریباً باید $RMSEA \leq 0/06$ باشد که در این مطالعه کمتر از ۰/۰۶ بود، بنابراین مدل از برازش مطلوب برخوردار است. نتایج بارهای عاملی متغیرهای نهفته روی نشانگرها نشان داد که اثر همه عامل‌های نهفته روی نشانگرهایشان در سطح ۰/۰۱ معنادار است و همه بارهای عاملی استاندارد شده بیشتر از ۰/۳ هستند. تعداد گویه‌ها و پایایی مولفه‌های پرسشنامه اثربخشی مدرسه به شرح جدول ۱ است.

۲) پرسشنامه توسعه شایستگی‌های شهروندی: پرسشنامه توسعه شایستگی‌های

شهروندی مربوط به متغیر ملاک بر اساس نظریه تن‌دام و دیگران (۲۰۱۱) تنظیم شد. این پرسشنامه دارای چهار مولفه و ۱۶ گویه می‌باشد که طیف پاسخگویی آن از کاملاً موافقم (۵) تا کاملاً مخالفم (۱) است. در پژوهش حاضر برای تعیین پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ استفاده شد. مقدار پایایی برای کل پرسشنامه ۰/۹۰ برآورد گردید. روایی محتوای این پرسشنامه

1- Normed Fit Index (NFI)

2- Non-Normed Fit Index (NNFI)

3- Comparative Fit Index (CFI)

4- Muller

5- Weston & Gore Jr

6- Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)

از نظر متخصصان موضوع مورد تایید قرار گرفت. همچنین برای تعیین روایی سازه پرسشنامه ۴ مؤلفه‌ای توسعه شایستگی‌های شهروندی از روش تحلیل عاملی تاییدی مرتبه اول استفاده شد. نتایج نشان داد که مقدار $RSMEA=0/059$ ، $p=0/001$ ، $df=98$ ، $\chi^2=223/81$ است که حاکی از برازندگی قابل قبول مدل در جامعه است، حاصل تقسیم مجذور کای بر درجه آزادی (۲/۲۸) نیز برازش نسبی را نشان می‌دهد. همچنین به‌منظور تعیین مناسب بودن برازندگی مدل با داده‌ها از شاخص‌های برازندگی استفاده شد. نتایج نشان داد که شاخص نرم شده برازندگی $NFI=0/96$ ، شاخص نرم نشده برازندگی $NNFI=0/97$ و شاخص برازندگی تطبیقی $CFI=0/98$ است که نشان‌دهنده برازندگی مناسب مدل با داده‌هاست. نتایج تحلیل بارهای عاملی متغیرهای نهفته روی نشانگرها نشان داد که اثر همه عامل‌های نهفته روی نشانگرهایشان در سطح $0/01$ معنادار است و همه بارهای عاملی استاندارد شده بیشتر از $0/5$ هستند. تعداد گویه‌ها و پایایی مولفه‌های پرسشنامه توسعه شایستگی‌های شهروندی به شرح جدول ۱ است.

جدول ۱: تعداد گویه‌ها و پایایی مولفه‌ها

پرسشنامه اثربخشی مدرسه	تعداد گویه	آلفای کرونباخ	پرسشنامه شایستگی - های شهروندی	تعداد گویه	آلفای کرونباخ
سنجش یادگیری	۷	۰/۷۰	دانش	۴	۰/۷۶
رهبری مدرسه و کلاس	۵	۰/۷۳	نگرش	۴	۰/۷۵
مشارکت دانش‌آموزان	۵	۰/۷۰	مهارت	۴	۰/۷۴
برنامه درسی، تدریس و یادگیری	۷	۰/۷۶	تفکر	۴	۰/۸۲
برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی	۴	۰/۷۷			
ارتباط خانه، مدرسه و جامعه	۴	۰/۷۷			

در این پژوهش، جهت تعیین میزان اثربخشی دبیرستان‌های دخترانه ناحیه دو شهر کرمان و همچنین میزان برخورداری دانش‌آموزان از شایستگی‌های شهروندی از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شد. از ضریب همبستگی پیرسون برای تعیین رابطه بین اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان و همچنین مولفه‌های آنها استفاده به‌عمل آمد و به منظور پیش‌بینی توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان براساس مولفه‌های اثربخشی مدرسه از رگرسیون گام به گام استفاده شد.

۴- یافته‌های پژوهش

نتایج حاصل از میانگین، انحراف استاندارد، کجی، کشیدگی، حداقل و حداکثر نمره برای متغیرهای پژوهش در جدول ۲ ارائه شده‌اند. نتایج مربوط به کجی و کشیدگی متغیرها نشان داد که هیچکدام از متغیرها دارای کجی و کشیدگی بالاتر از ۲ نیستند، بنابراین مطابق با نظر تاباچنیک و فیدل^۱ (۱۹۹۶) نیازی به تبدیل متغیرها نبود.

جدول ۲: شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیرها	میانگین	انحراف استاندارد	کجی	کشیدگی	حداقل نمره	حداکثر نمره
اثربخشی مدرسه	۴/۰۵	۰/۴۷	-۰/۵۴	۰/۴۱	۲/۴۲	۵
سنجش یادگیری	۴/۲۶	۰/۴۸	-۰/۱۵	-۰/۱۴	۲/۸۶	۵
رهبری مدرسه و کلاس	۴/۰۵	۰/۶	-۰/۷۶	-۰/۶۵	۲/۲	۵
مشارکت دانش آموز	۳/۹۶	۰/۶۳	-۰/۵۴	-۰/۱۳	۲	۵
برنامه درسی، تدریس و یادگیری	۴/۱۳	۰/۵۶	-۰/۷	۰/۸۳	۲	۵
برنامه تحصیلی و شغلی	۳/۹۷	۰/۷۲	-۰/۸۶	۰/۷۸	۱/۲۵	۵
ارتباط خانه، مدرسه و جامعه	۳/۹۳	۰/۷۳	-۰/۸۳	۱/۰۲	۱	۵
شایستگی‌های شهروندی	۳/۷۱	۰/۵۳	-۰/۳۱	۰/۱۴	۲/۲۳	۴/۹۸
دانش	۳/۶	۰/۷۱	-۰/۶۴	۰/۳۴	۱/۲۵	۵
نگرش	۳/۷۱	۰/۷	-۰/۶۲	۰/۰۳	۱/۷۵	۵
مهارت	۳/۶۲	۰/۷	-۰/۴۱	-۰/۳۲	۱/۵	۵
تفکر	۳/۴۵	۰/۸	-۰/۲	-۰/۲۶	۱	۵

فرضیه اول: جهت بررسی دیدگاه معلمان در خصوص وضعیت اثربخشی دبیرستان‌های دخترانه ناحیه دو شهر کرمان از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. طبق جدول ۳، نتایج نشان داد که بین میانگین نظری (۳) و میانگین حسابی (۴/۰۵) تفاوت معناداری وجود دارد ($P < ۰/۰۱$)، $t = ۳۳/۴۱۶$. از آنجایی که میانگین مشاهده شده بزرگتر از میانگین نظری است وضعیت اثربخشی مدارس بالاتر از متوسط می باشد.

1- Tabachnick & Fidell

جدول ۳: وضعیت اثربخشی مدارس

میانگین نظری = ۳					اثربخشی مدارس
p	درجه آزادی	آماره t	انحراف معیار	میانگین مشاهده شده	
۰/۰۰۱	۲۲۹	۳۳/۴۱۶	۰/۴۷	۴/۰۵	

فرضیه دوم: جهت بررسی دیدگاه معلمان در خصوص میزان برخورداری دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه ناحیه دو شهر کرمان از شایستگی‌های شهروندی، از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. طبق جدول ۴، نتایج نشان داد که بین میانگین نظری (۳) و میانگین حسابی (۳/۷۱) تفاوت معناداری وجود دارد ($t= ۲۰/۲۷۷, P<۰/۰۱$). از آنجایی که میانگین مشاهده شده بزرگ‌تر از میانگین نظری است، میزان برخورداری دانش‌آموزان از شایستگی‌های شهروندی بالاتر از متوسط می باشد.

جدول ۴: وضعیت شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان

میانگین نظری = ۳					شایستگی شهروندی
p	درجه آزادی	آماره t	انحراف معیار	میانگین مشاهده شده	
۰/۰۰۱	۲۲۹	۲۰/۲۷۷	۰/۵۳	۳/۷۱	

فرضیه سوم: جهت بررسی رابطه بین اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های ناحیه دو شهر کرمان از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. طبق جدول ۵، مقدار R مشاهده شده ۰/۶۴۸ است که نشان می‌دهد بین اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد ($P<۰/۰۱$). مقدار R^2 به دست آمده ۰/۴۲ است، یعنی ۴۲ درصد از واریانس متغیر توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان توسط اثربخشی مدرسه تبیین می‌شود.

جدول ۵: رابطه بین اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان

توسعه شایستگی‌های شهروندی					اثربخشی مدرسه
R ²	p	درجه آزادی	آماره t	ضریب همبستگی	
۰/۴۲	۰/۰۰۱	۲۲۸	۱۲/۸۵	۰/۶۴۸	

فرضیه چهارم: جهت بررسی رابطه بین مولفه‌های اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های ناحیه دو شهر کرمان از ضریب همبستگی پیرسون

استفاده شد. جدول ۶، نتایج تحلیل همبستگی را نشان می‌دهد. همانطور که در جدول ۶ مشخص است، نتایج نشان داد رابطه بین سنجش یادگیری با توسعه شایستگی‌های شهروندی ($r=0/455, P<0/01$) و با مؤلفه‌های آن همچون دانش ($r=0/272, P<0/01$)، نگرش ($r=0/299, P<0/01$)، مهارت ($r=0/572, P<0/01$) و تفکر ($r=0/54, P<0/01$)، مثبت و معنادار است. رابطه بین رهبری مدرسه و کلاس با توسعه شایستگی‌های شهروندی ($r=0/404, P<0/01$) و با مؤلفه‌های آن همچون دانش ($r=0/232, P<0/01$)، نگرش ($r=0/307, P<0/01$)، مهارت ($r=0/307, P<0/01$) و تفکر ($r=0/225, P<0/01$)، مثبت و معنادار است.

جدول ۶: رابطه بین مولفه‌های اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش آموزان

متغیرها	توسعه شایستگی‌های شهروندی	دانش	نگرش	مهارت	تفکر
سنجش یادگیری	0/455**	0/272**	0/299**	0/349**	0/185**
رهبری مدرسه و کلاس	0/404**	0/232**	0/307**	0/225**	0/148**
مشارکت دانش‌آموزان	0/525**	0/342**	0/366**	0/379**	0/275**
برنامه درسی، تدریس و یادگیری	0/499**	0/337**	0/398**	0/291**	0/238**
برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی	0/525**	0/373**	0/397**	0/379**	0/227**
ارتباط مدرسه، خانه و جامعه	0/56**	0/36**	0/404**	0/443**	0/261**

$P<0/01$ **

رابطه بین مشارکت دانش‌آموزان با توسعه شایستگی‌های شهروندی ($r=0/525, P<0/01$) و با مؤلفه‌های آن همچون دانش ($r=0/342, P<0/01$)، نگرش ($r=0/366, P<0/01$)، مهارت ($r=0/379, P<0/01$) و تفکر ($r=0/275, P<0/01$)، مثبت و معنادار است. رابطه بین برنامه درسی، تدریس و یادگیری با توسعه شایستگی‌های شهروندی ($P<0/01$)، ($r=0/499$) و با مؤلفه‌های آن همچون دانش ($r=0/337, P<0/01$)، نگرش ($r=0/398, P<0/01$)، مهارت ($r=0/291, P<0/01$) و تفکر ($r=0/238, P<0/01$)، مثبت و معنادار است. رابطه بین برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی با توسعه شایستگی‌های شهروندی ($P<0/01$)، ($r=0/525$) و با مؤلفه‌های آن همچون دانش ($r=0/373, P<0/01$)، نگرش ($r=0/397, P<0/01$)، مهارت ($r=0/379, P<0/01$) و تفکر ($r=0/227, P<0/01$)، مثبت و معنادار است.

رابطه بین ارتباط مدرسه، خانه و جامعه با توسعه شایستگی‌های شهروندی ($P < 0/01$)، $t = 0/56$ و با مؤلفه‌های آن همچون دانش ($P < 0/01$ ، $t = 0/36$)، نگرش ($P < 0/01$ ، $t = 0/404$)، مهارت ($P < 0/01$ ، $t = 0/443$) و تفکر ($P < 0/01$ ، $t = 0/261$)، مثبت و معنادار است.

فرضیه پنجم: جهت پیش‌بینی توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های شهر کرمان برحسب مؤلفه‌های اثربخشی مدرسه از رگرسیون گام‌به‌گام استفاده شد. نتایج جدول ۷ نشان داد در گام اول مؤلفه ارتباط مدرسه با خانه و جامعه رابطه معناداری با توسعه شایستگی‌های شهروندی دارد ($P < 0/01$ ، $F_{1,225} = 103/401$) و مقدار $31/5$ درصد ($R^2 = 0/315$) واریانس توسعه شایستگی‌های شهروندی توسط مؤلفه ارتباط مدرسه با خانه و جامعه تبیین می‌شود. بنابراین، مؤلفه ارتباط مدرسه با خانه و جامعه پیش‌بینی کننده مثبت توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان است ($P < 0/01$ ، $t = 10/169$ ، $\beta = 0/561$) در گام دوم علاوه بر مؤلفه ارتباط مدرسه با خانه و جامعه، مؤلفه مشارکت دانش‌آموزان نیز رابطه معناداری با توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دارد ($P < 0/01$ ، $F_{2,224} = 81/247$) و مقدار 42 درصد ($R^2 = 0/42$) واریانس توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان توسط مؤلفه‌های ارتباط مدرسه با خانه و جامعه و مشارکت دانش‌آموزان تبیین می‌شود که مشارکت دانش‌آموزان به اندازه $10/6$ درصد ($\Delta R^2 = 0/106$) قدرت پیش‌بینی را بهبود می‌بخشد. بنابراین، مؤلفه مشارکت دانش‌آموزان نیز پیش‌بینی کننده مثبت توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان است ($P < 0/01$ ، $t = 6/388$ ، $\beta = 0/361$) در گام سوم علاوه بر مؤلفه‌های ارتباط مدرسه با خانه و جامعه و مشارکت دانش‌آموزان، مؤلفه برنامه درسی، تدریس و یادگیری نیز رابطه معناداری با توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دارد ($P < 0/01$ ، $F_{3,223} = 58/172$) و مقدار $43/9$ درصد ($R^2 = 0/439$) واریانس توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان را تبیین می‌کند که مؤلفه برنامه درسی، تدریس و یادگیری به اندازه $1/9$ درصد ($\Delta R^2 = 0/019$) قدرت پیش‌بینی را بهبود می‌بخشد. بنابراین، مؤلفه برنامه درسی، تدریس و یادگیری نیز پیش‌بینی کننده مثبت توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان است ($P < 0/01$ ، $t = 2/718$ ، $\beta = 0/173$) در گام چهارم علاوه بر مؤلفه‌های ارتباط مدرسه با خانه و جامعه، مشارکت دانش‌آموزان و برنامه درسی، تدریس و یادگیری، مؤلفه برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی نیز رابطه معناداری با توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دارد ($P < 0/01$ ، $F_{4,222} = 45/231$) و مقدار $44/9$ درصد ($R^2 = 0/449$) واریانس شایستگی‌های شهروندی را تبیین می‌کند که مؤلفه برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی به اندازه 1 درصد ($\Delta R^2 = 0/01$) قدرت پیش‌بینی را بهبود می‌بخشد. لذا، مؤلفه برنامه‌ریزی

تحصیلی و شغلی نیز پیش بینی کننده مثبت توسعه شایستگی های شهروندی دانش آموزان است
 $(\beta=0/141, t=2/008, p<0/05)$.

جدول ۷: خلاصه تحلیل رگرسیون گام به گام پیش بینی شایستگی شهروندی دانش آموزان

براساس اثربخشی مدرسه

پیش بینی کننده ها	F	p	R ²	ΔR ²	β	t	p
ارتباط مدرسه، خانه و جامعه	۱۰۳/۴۰۱	۰/۰۰۱	۰/۳۱۵	-	۰/۵۶۱	۱۰/۱۶۹	۰/۰۰۱
ارتباط مدرسه، خانه و جامعه مشارکت دانش آموزان	۸۱/۲۴۷	۰/۰۰۱	۰/۴۲	۰/۰۱۶	۰/۴۰۴ ۰/۳۶۱	۷/۱۵۳ ۶/۳۸۸	۰/۰۰۱ ۰/۰۰۱
ارتباط مدرسه، خانه و جامعه مشارکت دانش آموزان برنامه درسی، تدریس و یادگیری	۵۸/۱۷۲	۰/۰۰۱	۰/۴۳۹	۰/۰۱۹	۰/۳۴۹ ۰/۲۹ ۰/۱۷۳	۵/۸۹۶ ۴/۷۲۸ ۲/۷۱۸	۰/۰۰۱ ۰/۰۰۱ ۰/۰۰۷
ارتباط مدرسه، خانه و جامعه مشارکت دانش آموزان برنامه درسی، تدریس و یادگیری برنامه ریزی تحصیلی و شغلی	۴۵/۲۳۱	۰/۰۰۱	۰/۴۴۹	۰/۰۱	۰/۲۸۸ ۰/۲۶۱ ۰/۱۴۳ ۰/۱۴۱	۴/۳۳۸ ۴/۱۶ ۲/۲۰۵ ۲/۰۰۸	۰/۰۰۱ ۰/۰۰۱ ۰/۰۲۸ ۰/۰۴۶

۵- بحث و نتیجه گیری

در این پژوهش تلاش شد تا نقش اثربخشی مدرسه در توسعه شایستگی های شهروندی دانش آموزان از دیدگاه معلمان مورد بررسی قرار گیرد. نتایج به دست آمده حاکی از این بود که وضعیت اثربخشی دبیرستان های دخترانه ناحیه ۲ شهر کرمان بالاتر از متوسط است که با نتایج پژوهش های شولز و دیگران^۱ (۲۰۰۸)، حسنی و سامری (۱۳۸۸)، زکی (۱۳۸۹) همسو می باشد. ولی با پژوهش نیکنامی و مهدیان (۱۳۸۸) ناهمسو می باشد. همچنین نتایج نشان داد که وضعیت توسعه شایستگی های شهروندی دانش آموزان بالاتر از حد متوسط می باشد که با نتایج پژوهش های قلتاش و دیگران (۱۳۹۲) و هاسکینز (۲۰۱۱) هم خوانی دارد، اما در پژوهش ولی پور (۱۳۸۶)

1- Schulz et al.

نتایج نشان داد که دانش و مهارت شهروندی دانشجویان پایین‌تر از متوسط است و نتایج پژوهش اسکندری (۱۳۸۶) بیانگر آن بود که میزان آگاهی از حقوق شهروندی در بین دانشجویان تبریز در حد متوسط است. همچنین نتیجه صورت گرفته در پژوهش حاضر با نتیجه پژوهش کرتز و دیگران^۱ (۲۰۰۳) که نوجوانان آمریکایی از سطح قابل قبول مهارت‌های شهروندی برخوردار نمی‌باشند ناهمخوان است.

با توجه به نتایج به دست آمده در این پژوهش، وجود رابطه بین اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان مورد تأیید قرار گرفت. مطالعه رینولدز^۲ (۲۰۱۰) نیز نشان داد که رابطه مستقیمی بین اثربخشی مدارس و توسعه شایستگی‌ها و در نتیجه پیشرفت جوامع وجود دارد.

سنجش یادگیری گامی موثر در توسعه شایستگی‌ها و صلاحیت‌های دانش‌آموزان از جمله توسعه شایستگی‌های شهروندی است که در این پژوهش مورد تأکید قرار گرفت. سنجش یادگیری فرآیند گردآوری اطلاعات است که میزان دستیابی دانش‌آموزان به هدف‌ها و انتظارات را مشخص می‌کند. در مدارس اثربخش، معلمان با ارائه بازخورد مناسب به دانش‌آموزان و ایفای نقش مربیگری برای بهبود عملکرد دانش‌آموزان می‌توانند ظرفیت دانش‌آموزان را برای اینکه یادگیرندگان مستقل شوند، افزایش دهند. لذا دانش‌آموزان قادر خواهند بود هدف‌های شخصی تعیین کنند، بر پیشرفت خودشان نظارت داشته باشند، گام‌های بعدی پیشرفت را تعیین کنند و درباره تفکر و یادگیری‌شان بیندیشند (سازمان آموزش و پرورش اُتاریو، ۲۰۱۰). نتایج پژوهش سمنس و دیگران (۱۹۹۵)، استون (۲۰۰۷) و دی‌مایر و دیگران^۳ (۲۰۱۰) نشان داده است که مدارس اثربخش متوجه موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان هستند، زمان یادگیری علمی را به‌طور اثربخش و کارآمد تنظیم می‌کنند، انتظارات بیشتری از دانش‌آموزان برای موفقیت تحصیلی دارند، میزان پیشرفت دانش‌آموزان را به‌طور دائم کنترل می‌کنند و آزمون‌های پیشرفت تحصیلی را به کار می‌گیرند.

نتیجه دیگر پژوهش نشان داد که مشارکت معلمان در رهبری مدرسه و کلاس زمینه‌ساز توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان است. یک اجتماع یادگیری موثر نیازمند این است که معلمان بر یادگیری به اندازه تدریس تأکید داشته باشند، برای بهبود یادگیری دانش‌آموزان با یکدیگر همکاری نمایند و خودشان را برای بهبود مداوم نتایج یادگیری مسئول بدانند (سازمان

1- Kurtz et al.

2- Reynolds

3- De Maeyer et al.

آموزش و پرورش اُنتاریو، (۲۰۱۱). در پژوهش نیکنامی و مهدیان (۱۳۸۸) و سمنس و دیگران (۱۹۹۵) رهبری حرفه‌ای و مشارکتی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم مدارس اثربخش در نظر گرفته شده است.

نتایج پژوهش بیانگر این بود که مشارکت دانش‌آموزان در تصمیم‌گیری‌ها و فعالیت‌های مدرسه منجر به توسعه شایستگی‌های شهروندی آنان می‌شود. یادگیری دانش‌آموز محور بر انگیزش، مشارکت و اظهارنظر دانش‌آموزان تاکید دارد. بدون انگیزش هیچ تمایلی برای یادگیری وجود ندارد، بدون مشارکت هیچ راهی برای یادگیری نیست و بدون اظهارنظر کردن یادگیری به معنای واقعی اتفاق نمی‌افتد. بنابراین، برای اینکه دانش‌آموزان بتوانند دانش جدید خلق کنند، از لحاظ تحصیلی موفق باشند و به عنوان بزرگسالان مسئول و سالم پرورش یابند باید به این تجربه‌ها دست بزنند (تاشلس و نکولا^۱، ۲۰۱۲). الورنینی و منگنلی (۲۰۱۱) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که تصمیم‌گیری و مشارکت دانش‌آموزان در مدرسه و کلاس درس با توسعه شایستگی‌های شهروندی آنان رابطه دارد. واتکینز و دیگران (۲۰۰۷) نیز در پژوهش خود بیان کردند که مشارکت دانش‌آموزان یکی از شاخص‌های مهم اثربخشی مدارس می‌باشد که می‌تواند به توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان منجر گردد.

در پژوهش حاضر بر نقش برنامه‌درسی، تدریس و یادگیری در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان نیز تاکید شد. در این خصوص، توجه به آموزش دانش‌آموز محور، یادگیری فراتر از کلاس درس و کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (فولن^۲، ۲۰۱۳). واتکینز و دیگران (۲۰۰۷)، سمنس و دیگران (۱۹۹۵) و استون و دیگران (۲۰۰۷) برنامه درسی، تدریس و یادگیری را به‌عنوان مؤلفه‌های اثربخشی مدرسه ذکر کرده‌اند. رزماری و دیگران^۳ (۲۰۰۷) نیز در پژوهش‌شان به این نتیجه رسیدند که برای بالا بردن اثربخشی مدارس باید به طراحی چارچوب یادگیری در دروس مختلف دست زد. نتایج پژوهش الیورنینی و منگنلی (۲۰۱۱) نشان داد تدریس و آموزش موضوع‌های مختلف با توسعه دانش شهروندی رابطه مثبت و معنادار دارد. کاظم‌پور و دیگران (۱۳۹۱) به این نتیجه دست یافتند که برنامه آموزش صلح در بهبود تربیت شهروند جهانی و همچنین افزایش دانش، توانش و پرورش نگرش شهروند جهانی دانش‌آموزان تأثیر دارد. همچنین نتایج پژوهش جوکار (۱۳۹۱) و ملازهی (۱۳۹۱) نیز نشان داد که روش تدریس تفحص گروهی و روش تدریس مشارکتی منجر به افزایش مهارت‌های

1- Toshalis & Nakkula

2- Fullan

3- Rosemary et al.

شهروندی دانش‌آموزان می‌شود. خوجم‌لی (۱۳۸۸) در پژوهش خود بیان می‌کند که برنامه‌های درسی پنهان باعث افزایش مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان می‌شود.

نتایج پژوهش نراقی و همکاران (۱۳۸۹) نشان داد که برنامه درسی فعلی دوره راهنمای تحصیلی پیرامون آموزش ابعاد تربیت شهروندی دارای کمبودها و نارسایی‌هایی است از اینرو آسیب‌پذیر است. طالب‌زاده نوبریان و دیگران (۱۳۹۱)، حسینی‌مهر و دیگران (۱۳۹۰)، نیکنامی و مدانلو (۱۳۸۷) به این نتیجه رسیدند که شاخص‌های مربوط به مهارت‌های شهروندی در محتوای برنامه درسی از توجه بسیار کمی برخوردار است. نتایج پژوهش جیمز (۲۰۰۳) نیز نشان داد که به‌طور نسبی عملکرد اکثر نظام‌های آموزشی در رابطه با آموزش مهارت‌های شهروندی پایین‌تر از حد انتظار است.

از جمله یافته‌های دیگر این پژوهش، توجه مدارس به برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی دانش‌آموزان و نقش آن در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان بود. برای ایجاد مسیر تحصیلی و شغلی موفقیت‌آمیز، دانش‌آموزان باید در مرکز یادگیری قرار گیرند و به عنوان معماران زندگی خودشان در نظر گرفته شوند. در چنین محیطی، دانش‌آموزان برای کشف اینکه چه کسی هستند، چه فرصت‌هایی در اختیار دارند و چگونه علایق‌شان را دنبال کنند تشویق می‌شوند (سازمان آموزش و پرورش آنتاریو، ۲۰۱۰). در مطالعات ریزیت و کریمرز^۱ (۲۰۰۵) و واتکینز و دیگران (۲۰۰۷) برنامه‌ریزی تحصیلی به‌عنوان مؤلفه اثربخشی مدرسه در نظر گرفته شده است. نتایج پژوهش شمس (۱۳۹۱) بیانگر آن است که برنامه‌های فوق‌برنامه مدارس در افزایش مهارت‌های شهروندی از جمله قانون‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت‌جویی و اعتمادبه‌نفس مؤثر است. همچنین ریزالن و دیگران (۲۰۰۳) در پژوهش‌شان نشان دادند که دانش‌آموزان نیازمند دانش، نگرش و مهارت لازم برای سازگاری با تغییرات جامعه و چالش‌های آینده هستند که این امر نیز از طریق برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی اتفاق می‌افتد.

همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که ارتباط هماهنگ مدرسه، خانه و جامعه منجر به توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان می‌شود. زمانی که بین خانه و مدرسه همکاری و مشارکت باشد هر کسی نفع می‌برد و مدارس به‌طور روزافزونی غنی می‌شوند و تبدیل به محیط‌های موثری برای تدریس، یادگیری و رشد می‌گردند (سازمان آموزش و پرورش آنتاریو، ۲۰۱۲). نتایج پژوهش‌های زکی (۱۳۸۹)، خیاط جدیدی (۱۳۸۱) و پرداختچی (۱۳۷۴) نشان داد که یکی از مؤلفه‌های مدارس اثربخش ضرورت التزام وجود ارتباط بین خانه و مدرسه است.

نتایج تحلیل رگرسیون بیانگر آن بود که از بین مؤلفه‌های اثربخشی مدرسه؛ (۱) ارتباط مدرسه، خانه و جامعه، (۲) مشارکت دانش‌آموزان، (۳) برنامه درسی، تدریس و یادگیری و (۴) برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی به ترتیب بیشترین توانایی را در پیش‌بینی توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دارند. با توجه به یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه‌گیری کرد که مدارس نقش حیاتی در توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان دارند. در این خصوص باید به تقویت هر چه بیشتر مؤلفه‌های مدارس اثربخش پرداخته شود. برای ارتباط بهتر مدرسه، خانه و جامعه نقش انجمن اولیاء و مربیان، شورای مدرسه و همکاری با سازمان‌های اجتماعی تقویت شود، معلمان از طریق مشارکت دادن دانش‌آموزان در تصمیم‌گیری‌ها و استفاده از روش‌های تدریس و یادگیری مشارکتی توسعه شایستگی‌های شهروندی را تسهیل کنند، برنامه درسی و اهداف دوره دوم متوسطه بر اساس چهار حیطه توسعه شایستگی‌های شهروندی (دانش، نگرش، مهارت و تفکر) بازاندیشی شود تا فرصت‌هایی برای آموزش شایستگی‌های شهروندی در کلاس درس و مدرسه فراهم شود و سازوکارهای مورد استفاده معلمان و مدیران در مدرسه انعطاف‌پذیر و پاسخگوی نیازها و علایق همه دانش‌آموزان باشد.

ضرورت پژوهش کمی در خصوص اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان هنوز احساس می‌شود. ابزارهایی که برای گردآوری داده‌ها در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته‌اند در نوع خود جدید هستند که می‌توانند در جامعه‌های آماری دیگر مجدداً اعتباریابی شوند. همچنین در این پژوهش، اثربخشی مدرسه و توسعه شایستگی‌های شهروندی دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان مورد بررسی قرار گرفت که در پژوهش‌های آتی می‌توان دیدگاه مدیران مدارس و دانش‌آموزان را نیز مدنظر قرار داد.

منابع

- اسکندری، زهرا (۱۳۸۶). بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با میزان آگاهی از حقوق شهروندی در بین دانشجویان دانشگاه سراسری و آزاد (پایان نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه تبریز.
- پرداختچی، محمد حسن (۱۳۷۴). مدیریت آموزشی به‌عنوان قلمرویی حرفه‌ای. فصلنامه مدیریت در آموزش و پرورش، ۴(۱۳)، ۴۶-۵۶.
- توسلی، غلامعباس و حسینی نجاتی، سید محمود (۱۳۸۳). واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۵(۲)، ۱-۱۲.

- تیموری‌نژاد، مهناز (۱۳۹۲). بررسی رابطه رفتار شهروندی بر اساس کتاب‌های علوم اجتماعی دوره دبیرستان. *فصلنامه علوم رفتاری*، ۱۱، ۲۹-۱۰.
- جوکار، مرتضی (۱۳۹۱). تأثیر روش تدریس مشارکتی (کارایی تیم) بر مهارت‌های شهروندی و بهداشت روانی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر مرودشت (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت).
- حسنی، محمد و سامری، مریم (۱۳۸۹). بررسی اثربخشی سازمانی مدارس متوسطه ناحیه یک شهر ارومیه با استفاده از مدل پارسونز. *مدیریت فرهنگ‌سازمانی*، ۸(۲۱)، ۲۲۳-۲۰۱.
- حسینی‌مهر، علی؛ سیف‌نراقی، مریم؛ عزت‌الله، نادری و شریعتمداری، علی (۱۳۹۰). مهارت‌های شهروندی موردنیاز دانش‌آموزان در برنامه درسی دوره راهنمایی تحصیلی. *فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی*، ۵(۴)، ۶۵-۴۵.
- خوجم‌لی، محمد (۱۳۸۸). چگونگی تربیت شهروندی از طریق برنامه‌های درسی پنهان در مدارس (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علم و فرهنگ).
- خیاط جدیدی، معصومه (۱۳۸۱). بررسی رابطه بین سلامت سازمانی با اثربخشی در مدارس راهنمایی دخترانه شهر تهران (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت‌معلم).
- زکی، محمدعلی (۱۳۸۹). عوامل اثربخشی سازمانی مدرسه و بررسی رابطه آن با ویژگی‌های آموزشی معلمان. *مجله علوم انسانی*، ۱۸(۸۰)، ۱۹۴-۱۶۲.
- شمس، طاهره (۱۳۹۱). بررسی تأثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه بر مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان دختر پایه اول راهنمایی شهر شیراز (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت).
- طالب‌زاده نوبریان، محسن؛ ابوالقاسمی، محمود و جمالی تازه‌کند، محمد (۱۳۹۱). نقش برنامه‌های درسی علوم اجتماعی در پرورش مهارت‌های شهروندی. *راهبردهای آموزشی*، ۵(۳)، ۱۶۳-۱۷۰.
- قلتاش، عباس (۱۳۹۱). تربیت شهروندی (رویکردها و دیدگاه‌ها و برنامه درسی). تهران: یادوا کتاب.
- قلتاش، عباس؛ صالحی، مسلم و محمدجانی، صدیقه (۱۳۹۲). بررسی میزان برخورداری دانش‌آموزان دختر پایه سوم متوسطه از مهارت‌های شهروندی. *فصلنامه زن و جامعه*، ۴(۳)، ۱۰۷-۱۲۱.
- کاظم‌پور، اسماعیل؛ خلخالی، علی و جانعلی‌پور، رضا (۱۳۹۱). تأثیر برنامه آموزش صلح در تربیت شهروند جهانی. *فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۳(۳)، ۶۹-۴۲.

- مشایخ، فریده (۱۳۹۲). دیدگاه‌های نو در برنامه‌ریزی آموزشی. تهران: نشر سمت.
- ملازهی، امین (۱۳۹۱). تأثیر روش تدریس جیگ ساو بر مهارت‌های شهروندی دانش-آموزان پایه دوم راهنمایی شهر/یرانشهر (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت).
- نراقی، مریم؛ نادری، عزت‌الله؛ شریعتمداری، علی و حسینی‌مهر (۱۳۸۹). بررسی مقایسه-ای دیدگاه کارشناسان و معلمان شهر قزوین به لحاظ نارسایی‌های آموزش و تربیت شهروندی در برنامه‌درسی دوره راهنمایی تحصیلی. فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۱(۳)، ۲۹-۵۶.
- نیکنامی، مصطفی؛ مدانلو، مصطفی (۱۳۸۷). تعیین مؤلفه‌های آموزش شهروندی در دور-ی راهنمایی تحصیلی جهت ارائه یک چارچوب نظری مناسب. فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، ۳، ۱۰۵-۹۲.
- نیکنامی، مصطفی؛ مهدیان، محمدجعفر (۱۳۸۸). تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مدارس اثربخش و ارائه مدلی برای بهبود اثربخشی در مدارس کشور. فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، ۳(۱)، ۱۷۱-۱۹۹.
- ولی‌پور، رقیه (۱۳۸۶). بررسی حیطه‌های شهروندی در نظام آموزش عالی از دیدگاه اساتید و دانشجویان: مطالعه موردی در دانشگاه مازندران (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران).

- Alivernini, F, & Manganelli, S. (2011). Is there a relationship between openness in classroom and students' knowledge in civic and citizenship education? *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 3441-3445.
- Bellamy, R. (1993). *Theories and Concepts of Politics: Citizenship and Rights*. Manchester University: Martins press.
- De Maeyer, S., Bergh, H., Rymenans, R. Petegem, P. V., & Rijlaarsdam, G. (2010). Effectiveness criteria in school effectiveness studies: Further research on the choice for a multivariate model. *Educational Research Review*, 5, 81-96.
- Dijkstra, A. B., Geijsel, F., Ledoux, G., van der Veen, I., & ten Dam, G. (2015). Effects of school quality, school citizenship policy, and student body composition on the acquisition of citizenship competences in the final year of primary education. *School Effectiveness and School Improvement: An International Journal of Research, Policy and Practice*, 26(4), 524-553.

- Fullan, M. (2013). *Stratosphere: integrating technology, pedagogy and change knowledge*. Toronto: Pearson Canada Inc.
- Fulton, K. Y. (2005). *Introduction into learning communities*. Washington: National commission on Teaching and American Future.
- Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., Jorgensen, T., & ten Dam, G. (2015). Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. *Journal of Adolescence*, 45, 89-97.
- Hoskins, B. (2011). *Exploring the relationship between the IEA international citizenship and civic education study (ICCS) 2009 and the OECD programme for international student assessment (PISA) 2009*. Research paper, Strasbourg: Council of Europe.
- Hoskins, B., & Mascherini, M. (2009). Measuring active citizenship through the development of a composite indicator. *Social Indicators Research*, 90, 459-488.
- James, A. (2003). *Teaching citizenship in the secondary school*. London: David Fulton.
- Karen, E. B., & Jame, A. (2005). *Citizenship and higher education the role of universities in communities and society*. London and New York: Rutledge Flamer.
- Kurtz, K. T., Rosenthal, A., & Zukin, C. (2003). Citizenship a challenge for all generations. National Conference of State Legislatures.
- Muller, R. O. (1999). *Basic principles of structural equation modeling (an introduction to Lisral equation)*. New York: Spring-verlang.
- Ontario Ministry of Education. (2010). *Growing success: Assessment, evaluation, and reporting in ontario schools* (1st edition, covering grades 1 to 12). Toronto: Ministry of Education.
- Ontario Ministry of Education. (2011). *Learning for all, K-12*. Toronto: Ministry of Education.
- Ontario Ministry of Education. (2012). *Supporting the Ontario leadership strategy*. Toronto: Ministry of Education.
- Ontario Ministry of Education. (2013). *School effectiveness foramework: a support for school improvement and student success*. Toronto: Ministry of Education.
- Reezigt, G. J., & Creemers, B. P. M. (2005). A comprehensive framework for effective school improvement. *School Effectiveness and School Improvement: An International Journal of Research, Policy and Practice*, 16(4), 407-424.
- Reynolds, D. (2010). School effectiveness in developed societies. In P. Peterson, E. Baker & B. McGaw (Eds.), *International Encyclopedia of Education* (3th ed., pp. 261-273). Elsevier.

- Rizalyn, J., Mendoza, D., & Nakayama, S. (2003). Makabayan curriculum for secondary schools in the Philippines: the development of citizenship. *Educational Research for Policy and Practice*, 2, 13-26.
- Rosemary, C. A., Roskos, K. A., & Landreth, L. K. (2007). *Designing professional development in literacy: a framework for effective instruction*. New York: Guilford Publications.
- Rosen, L. (2005). *School Discipline: Best practices for administrators*. SAGE Publications.
- Salema, M. H. (2005). Teacher and trainer training in education for democratic citizenship competences. *Journal of Social Science Education*, 4 (3), 39-49.
- Sammons, P., & Bakkum, L. (2011). Effective schools, equity and teacher effectiveness: A review to the literature. *Profesorado. Revista de Currículum y Formación Del Profesorado*, 15(3), 9-26. Retrieved from <http://www.ugr.es/local/recfpro/rev153ART2en.pdf>
- Sammons, P., Hillman, J., & Moritmore, D. (1995). *Key characteristic of effective schools: A Review of school effectiveness Research*. London: Office for Standards in Education.
- Schulz, W., Fraillon, J., Ainley, J., Losito, B., & Kerr, D. (2008). *International civic and citizenship education study: assessment framework*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Ston, J. E., Bruce, G. S., & Hursh, D. (2007). *Effective schools, common practices twelve ingredients of success from Tennessee's most effective schools*. Arlington, Texas: Education Consumers Foundation. Retrieved from http://education-consumers.org/tnproject/EffectiveSchools_CommonPractices_ECF.pdf
- Tabachnick, B., & Fidell, L. S. (1996). *Using multivariate statistics*. New York: Happer Collins College.
- Ten Dam, G. T. M., Geijsel, F. P., Ledoux, E. G., & Meijer, E. J. (2013). Citizenship of students and social desirability: living apart together. *International Journal of Educational Research*, 62, 229–238.
- Ten Dam, G., Geijsel, F., Reumerman, R., & Ludoux, G. (2011). Measuring young people's citizenship competences. *European Journal of Education*, 46(3), 352-372.
- Toshalis, E., & Nakkula, M. J. (2012). *Motivation, engagement and student voice*. Boston: Jobs for the Future.
- Turner, S. B. (2001). The erosion of citizenship. *British Journal of Sociology*, 52(2), 189-210.

- UNESCO. (2004). Quality education for all young people. *47th International Conference on Education of UNESCO*. Geneva, 8-11 September. Retrieved from http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/Publications/free_publications/educ_qualite_angl.pdf
- Verdis, A., Kremadis, T. & Pashiardis, P. (2003). Historical, comparative and statistical perspectives of school effectiveness research: rethinking educational evaluation in Greece. *International Journal of Educational Management*, 17(4), 155-169.
- Watkins, C., Carnell, E., & Lodge, C. (2007). *Effective learning in classrooms*. SAGE Publications.
- Weston, R., & Gore, Jr. P. (2006). A brief guide to structural equation modeling. *The Counseling Psychologist*, 34(5), 719-751.